

Zavjetni darovi za zdravlje u zbirci dominikanskog samostana u Starome Gradu (otok Hvar)

Votive Gifts for Health in the Collection of the Dominican Monasteries in Stari Grad (Island of Hvar)

Željko Dugac

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Zavod za povijest i filozofiju znanosti

Odsjek za povijest medicinskih znanosti

10000 Zagreb, Gundulićeva 24

Sažetak U radu su prikazani zavjetni darovi za zdravlje koji se čuvaju u muzejskoj zbirci u dominikanskom samostanu u Starom Gradu na otoku Hvaru. Istraženi zavjetni darovi pripadaju skupini anatomske ili identifikacijske votiva, dakle predmeta koji svojom plastičnom formom oponašaju izgled pojedinih dijelova ljudskog tijela. Izrađeni su uglavnom od srebra, a starost im se kreće od XIX. do polovice XX. stoljeća. U najvećem broju prikazuju anatomske formacije donjih i gornjih ekstremiteta. Takvi su se votivi u pučkoj pobožnosti rabili prilikom različitih zdravstvenih teškoća. Njihovo prinošenje u hramu trebalo je predstaviti molitelja i njegov zdravstveni problem, a jednako tako zahvaliti svecu zaštitniku ako je molitva bila uslišana. Istraženi votivi su rijetki svjedoci prapovijesne koncepcije liječenja (i zaštite od bolesti) prema kojoj se preko predmeta u svetištu predstavljala određena osoba i njezin zdravstveni problem.

Ključne riječi: povijest medicine, zavjetni darovi, sveci zaštitnici

Summary This work explores the votive gifts for health kept in the museum collection of the Dominican Monastery in Stari Grad on the island of Hvar. The studied votive gifts belong to a group of anatomic or identification votive gifts that represent the parts of the human body. They were made of silver in the period from the 19th century until the first half of the 20th century. They mostly represent upper and lower extremities. In popular religious practice, votive gifts were used to heal various health conditions. They were offered in the temples and represented devout persons and their health problems, and they also expressed their gratitude to patron saints for answering their prayers. The studied votive gifts are rare witnesses of the primordial approach to healing and protection from various illnesses where a particular object represented a particular person and his health problems.

Key words: history of medicine, votive gifts, patron saints

Votivni ili zavjetni darovi su predmeti koji se na određenome svetome mjestu prinose Bogu, Djevici Mariji ili pojedinomu svecu zaštitniku u svrhu molbe, zahvale ili molbe i zahvale zajedno. Oni predstavljaju molbu ili zahvalu svojim simboličkim, asocijativnim ili konvencionalnim oblikom (1). Kada je votiv figuralno istovjetan s osobom koja traži molbu ili s dijelom njezina tijela, tada govorimo o identifikacijskom ili analogijskom votivu. Votivni darovi mogu biti predmeti, najčešće reljefi, slike, nakit, oruđe, odjeća, novac i sl., ali i određeni akt koji nije materijalne naravi (2).

U ovom će se radu prikazati votivni darovi u obliku predmeta, i to srebrnih reljefa koji prikazuju pojedine dijelove ljudskog tijela, a koji su sačuvani u muzejskoj zbirci dominikanskog samostana u Starome Gradu na otoku Hvaru. Ta zbirka votiva dosad nije bila stručno ni znanstveno obrađena. Ovaj će rad dati povijesnomedicinsku analizu navedene zbirke, dok budućim istraživanjima

ostaje povijesnoumjetnička obrada: valoriziranje stilskih karakteristika, točnija vremenska datacija te obrada provenijencije¹.

Bolest - votiv - zdravlje

Votivi iz dominikanskog samostana u Starome Gradu pripadaju grupi identifikacijskih ili anatomske zavjetnih

¹ Istraživanje u dominikanskom samostanu u Starome Gradu na otoku Hvaru provedeno je 1998. godine. Susretljivošću gvardijana dominikanskog samostana oca Tončija Deškovića omogućen mi je uvid u cjelokupnu zbirku na čemu mu posebno zahvaljujem. Posebno zahvaljujem i dr. sc. Ivi Lentiću, stručnjaku za povijest zlatarskih obrta te liturgijsku zlatninu i srebrninu, koji je utvrdio provenijencije pojedinih zavjetnih darova i njihovu starost.

Slika 1 i 2. Votivni darovi u obliku ruke

darova. To su darovi koji prikazuju pojedine dijelove ljudskog tijela (slika 1 i 2). Prema tradicionalnom poimanju prikaz dijela tijela na zavjetnom daru veže se uz određenu bolesnu promjenu na njemu. Bez obzira na to da li zavjetni dar prikazuje "zdrav", normalno građen organ ili organ s određenom figuralno prikazanom bolesnom promjenom, on uvijek u svetištu ima ulogu predstavljanja molitelja i njegove zdravstvene tegobe. Votiv je dakle medij preko kojeg se božanstvu predstavlja osoba i njezina zdravstvena tegoba, odnosno preko kojega osoba zahvaljuje božanstvu kada smatra da je došlo do blagotvornog utjecaja na njezino zdravlje. Votivni dar kao predstavnik molitelja osigurava njegovu nazočnost i onda kada molitelj ode iz svetišta (3). U Eskulapovim hramovima bolesnici su se zadržavali u tzv. inkubaciji, tj. oni bi proveli noć u svetištu kako bi božanstvo za to vrijeme djelovalo i u snu im dalo upute o načinu liječenja (4). Po analogijskome načinu razmišljanja, koji je blizak pučkomu poimanju svijeta votiv kao predstavnik molitelja, odnosno svojevrsni produžetak njegova tijela, osigurava nazočnost molitelja i kada on ode iz svetišta. To potvrđuju i magijski obrasci, često prisutni u puku, po kojima određeni dio može predstaviti neku cjelinu, dakle predmet koji oponaša neku osobu može predstavljati tu osobu (tzv. imitativa magija). Jednako tako prema tzv. kontagioznome magijskom principu ono što je bilo u dodiru s nekom osobom može na sebe preuzeti određene kvalitete onoga s čime je bilo u dodiru (2, 5, 6).

Obraćanje molitelja božanstvu putem votiva, i to na određenom svetome mjestu vuče svoje korijene iz davne prošlosti. Tako su se u antičkoj Grčkoj u Eskulapovim hramovima darivali votivi koji su prikazivali pojedine dijelove ljudskog tijela te bolesne promjene na njima. Ti su votivi često imali i pisane dijelove u kojima se opisivale bolesti te izlječenje koje se dogodilo unutar hrama (4, 7). Brojni tragovi od ranoga srednjeg vijeka pa sve do novovjekovnog doba upućuju na uporabu anatomske oblikovanih votiva, asimiliranih unutar kršćanskih oblika pobožnosti, kao medija za prezentiranje određene zdravstvene tegobe (8-11). Bez obzira na brojne društvene promjene, raspad tradicionalnih zajednica, promjene u obliku pučke pobožnosti, razvoj medicine i znanstvena otkrića tijekom XX. stoljeća upotreba

votivnih darova za zdravlje ostala je prisutna sve do danas (12).

Pisani tragovi

O zavjetnom darivanju u crkvi svetog Mikule u Starome Gradu (koja se nalazi u blizini dominikanskog samostana) postoje pisani podaci s kraja XIX. te prve polovice XX. stoljeća. Njih je zabilježio otočni kroničar Petar Kuničić. U opisu dolaska tijela svete Reparate iz Rima u navedenu crkvu 1890. godine, Kuničić zavjetno darivanje predmeta na svetičinu grobu opisuje ovako:

"Raka je okićena zlatnim darovima i zavjetima, dok molitve pobožnika moćna odvjetnica često nosi pred lice božje, te bolesni dobivaju željeno zdravlje, a putnike prati srećna morska zvijezda" (13).

Kuničić ne navodi detaljnije o kakvu se obliku zavjeta radilo, no kako posebno spominje zlatne darove (najvjerojatnije nakit), a posebno zavjete, može se pretpostaviti da pod tim pojmom između ostalog razumijeva i srebrne votive koji oponašaju pojedine dijelove ljudskog tijela. Kuničić nas nadalje izvještava i o proslavi 50-godišnjice donošenja svetičina tijela 1940. godine:

"Pobožan puk kroz ovih 50 godina² gaji vruće štovanje prema Svetici. Zazivlje je osobito u bolesti, pali joj svijeće, resi je cvijećem i zavjetima..." (13)

Navedeni tekst otkriva kako se sveta Reparata u Starome Gradu štovala kao zagovornica bolesnih, ali i kako joj se i dalje daruju zavjetni darovi. Provedena terenska istraživanja otkrivaju da se svetica i danas štuje kao zagovornica bolesnih, no u suvremeno joj se doba ljudi ne obraćaju preko anatomske figuriranih votiva (14).

² Misli na vrijeme od kada je svetičino tijelo doneseno iz Rima u Stari Grad, dakle od 1890. do 1940.

Slika 3. Votivni darovi koji prikazuju noge

Zbirka u dominikanskom samostanu

Zbirka se sastoji od 97 pločica-reljefa od srebrnog ili posrebnog lima koje svojim oblikom, iskucanim ili ugraviranim motivom prikazuju različite dijelove ljudskog tijela. Uočavaju se prikazi donjih ekstremiteta, i to u čitavoj dužini, ili od pola natkoljenice do stopala, odnosno same potkoljenice. Nadalje, uočavamo prikaze gornjih ekstremiteta, i to u cijeloj dužini, ali i same podlaktice i dlanove. U zbirci se nalaze i prikazi prsta (ili penisa), glave, očiju i dojke. Jednako tako to su i votivi u obliku roga, grba (ili prsišta) te prikazi ljudskih figura s podignutom desnom rukom ili plamtećim srcem u ruci.

Za votive koji prikazuju noge, ruke, prst (ili penis), oči, dojke i glavu možemo pretpostaviti da su darovani zbog zdravstvenih tegoba. Ostale votive koji imaju nejasan prikaz ili koji prikazuju određene simboličke stereotipe kao što je plamteće srce ili dlanove sklopljene u molitvu ne možemo direktno vezati uz molitvu za zdravlje.

Prema količini predmeta opažamo da se motiv noge (slika 3) javlja u najvećem broju slučajeva. Od sveukupno 97 votiva koji se nalaze u zbirci čak 54 prikazuju nogu. Nadlaktice i/ili podlaktice vide se na 13 votiva, dok su izolirani dlanovi prisutni na 5 zavjetnih pločica.³

Prikazi glave (slika 4) uočavaju se na 10 zavjetnih pločica.⁴ Od toga je na jednom votivu stilizirani prikaz valovite kose, dok se na ostalima prikazuje glava zamotana namreškanim platnom ili trakom. Ujedno su uočljivi različiti ugravirani ili iskucani geometrijski ornamenti -

³ Dlanovi prikazani s dorzalne strane, ispruženi i sklopljeni predstavljaju ruku u molitvi, a ne bolesnu ruku. U zbirci su 4 dlana u takvom položaju.

⁴ Glava može predstavljati, doduše rijetko i određenu osobu, a Makarović smatra da ona može biti darovana i za plodnost i sretan porod (1).

Slika 4. Votivni dar s prikazom glave

- crtice ili plamičci oko glave s dojmom kao da iz nje izlaze. Navedeni dodaci ilustrativno predstavljaju pučku predodžbu o zlodusima koji izazivaju različite duševne bolesti ili glavobolju i koje treba izbaciti iz glave. Istaknuo bih i to da se prikaz molitelja sa zamotanom glavom vrlo često susreće na slikama koje predstavljaju svetog Valentina kao zaštitnika od padavice i glavobolje (3).

Prikazi očiju također su našli svoje mjesto na dva starogradska votiva. Na jednom votivu vidi se prikaz samo jednog oka iskucanog konturno u blagom reljefu, dok drugi votiv na jednaki način prikazuje oba oka. Na oba prikaza stilizirano su naznačene anatomske formacije kao šarenica ili zjenica. Prikazi su postavljeni slobodno u prostoru. Otkrivaju zahvalu ili prošnju vezanu uz bolesti ili ozljede očiju.

Na samo jednoj pločici zapaža se prikaz prsa, kao dvije izolirane polukugle. Takav su dar obično prinosile žene kada bi izgubile mlijeko, a kako su prsa na pladnju atribut i svete Agate, zaštitnice žena i majki, taj bi se motiv mogao dovesti u vezu i s molbom za majčinstvo, za dar začeca (15).

Jedna votivna pločica, kako je već navedeno, sadržava prikaz za koji se ne može točno utvrditi predstavlja li prst ili vanjski muški spolni organ bez testisa (slika 5).

Slika 5. Votivni dar koji prikazuje prst (ili penis)

Podrijetlo i starost

Prilikom određivanja starosti zavjetnih pločica iz dominikanskog samostana u Starome Gradu javio se značajan problem budući da samo neke od pločica sadržavaju punce (pečate) majstora koji su ih izradili, ali ne i punce gradova ili godine izrade, pa se o starosti pločica može govoriti samo na osnovi stilskih karakteristika. Iako je takav način datacije nesiguran, pogotovo što je većina predmeta pučke izrade, te kao takvi slabo prate stilske karakteristike vremena, ipak ih I. Lentić smještava u XIX. i prva desetljeća XX. stoljeća.

Na osam reljefa od tankog srebrnog lima, koji prikazuju dlan, ruku, nogu i molitelja s plamtećim srcem u ruci, vidimo pečat koji otkriva slova PG, što bi se moglo povezati sa zlatarom Gjurom Plančićem⁵ koji je u Starome Gradu djelovao krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. Te su pločice majstorski izradene, a odaju i stilske karakteristike svoga doba. Za tog majstora otočni kroničar Petar Kuničić 1908. godine piše:

"U gradu su tri bogate zlatarije, između kojih se istječe Gjura Plančića, koji je vrstan u svom zanatu" (16).

Na jednoj pločici s iskucanim prikazom glave nailazimo na puncu AC, a na pločici s vidljivim iskucanim prikazom gornje strane dlana očitava se punca sa slovima VF, i to na četiri strane oko prikaza. Ravna posrebrana pločica u obliku praznoga grba ili prsišta odaje nejasnu puncu CF 800.

Rasprava i zaključci

Provedeno je istraživanje utvrdilo da su prikazi ekstremiteta, osobito donjih, najzastupljeniji motiv na zavjetnim pločicama sačuvanim u dominikanskom samostanu u Starome Gradu. Ti prikazi upućuju na molbe i/ili zahvale ljudi zbog tegoba ruku i nogu, od ozljeda do različitih bolesti ili simptoma koji se iskazuju na njima. Ozljede ekstremiteta i njihova poremećena funkcija uobičajena su pratnja agrarnih zajednica pa ne začuđuje što se baš ti prikazi nalaze u najvećem broju u istraženju zbirci. Pretežito jednostavan izgled votiva upućuje na činjenicu da su njihovi korisnici bili obični ljudi iz puka koji uglavnom nisu imali materijalnih mogućnosti za skupe, umjetnički izradene zavjetne darove kakve susrećemo u bogatijim sredinama većih dalmatinskih gradova ili u pojedinim svetištima kontinentalne Hrvatske (17).

Na osnovi prikaza pojedinih dijelova tijela koji se nalaze na votivima ne možemo dobiti sliku o tome koje su bolesti bile prisutne u populaciji u vremenu iz kojeg votivi potječu, ali dobivamo jedan posredni uvid u raznolikost zdravstvenih tegoba koje su se putem votiva prezentirale u svetištu. Jednako tako oni razotkrivaju

⁵ Ostaje otvoreno pitanje zašto se u redoslijedu slova pojavljuje najprije početno slovo prezimena, a zatim imena, kada je obično obrnuto.

određene obrasce u pučkom poimanju bolesti te načina njezina liječenja. Tako se bolest direktno veže uz određene dijelove tijela ili organe. Bolesti je sjedište u dijelu tijela koji boli, koji ima poremećenu funkciju ili koji je na bilo koji drugi način promijenio svoje uobičajeno stanje. Takav "promijenjeni" dio tijela se preko votiva prezentira u svetištu i za njega se moli ozdravljenje. Zanimljivo je da sam likovni prikaz votiva oponaša normalan izgled organa bez bilo kakve patološke promjene na njemu. To je u opreci s antičkim votivima koji su često prikazivali baš različite patološke tvorevine (18). Budući da se hvarski votivi nisu izrađivali za svakog molitelja posebno, već su bili šablonizirani, jasno je da nisu mogli zorno prikazati eventualne patološke promjene svakog molitelja posebno. Prezentiranjem u svetištu votiva s prikazom normalnog, zdravog ljudskog tijela mogla se osim toga i sugerirati želja za baš takvim zdravim tijelom.

Votivi kao mediji u komunikaciji između čovjeka i nadnaravnog - božanskog jasno izražavaju vjerovanje po kojem je moguće izazvati promjenu određenoga prisutnog stanja i osigurati neko novo željeno stanje, odnosno nestanak bolesti. Taj odnos prema zdravlju i bolesti javlja se u ljudskoj zajednici od samih početaka, darivanje votiva svjedoči o njegovoj trajnoj prisutnosti.

Brojne društvene promjene u XX. stoljeću, poglavito nakon Drugoga svjetskog rata te munjevit razvoj znanosti i medicine poljuljali su tradicionalne obrasce zdravlja i bolesti prisutne u pojedinim zajednicama. S druge strane, novo vrijeme i novi estetski i liturgijski zahtjevi unutar crkvenog prostora, poglavito nakon Drugoga vatikanskog koncila, sve su više potiskivali pojedine pučke pobožnosti, a time i anatomske votive⁶. Tomu su posebno pridonijele različite revizije crkvenog inventara često vođene od povjesničara umjetnosti koji pučke votivne darove nisu smatrali vrijednima zadržavanja unutar crkvenog prostora. Oni su često premješteni u različite sporedne prostorije ili depoe. Jednako su tako brojni votivi za koje se smatralo da nemaju nikakve materijalne ni umjetničke vrijednosti bili uništeni, a srebrni pretopljeni. Stoga su votivi sačuvani u dominikanskom samostanu u Starome Gradu na otoku Hvaru rijetki svjedoci običaja vezanih uz zdravlje i bolest u tradicijskome društvu koji su se u našoj zemlji održali sve do druge polovice XX. stoljeća, a zatim se postepeno gubili, da bi se danas još uvijek zadržali samo u rijetkim svetištima, uglavnom sjeverne Hrvatske.

⁶ Važno je napomenuti da darivanje votiva za zdravlje nije nestalo ni danas. Vidljiva je jedino promjena u oblicima votiva koji se daruju. Anatomske se votivi danas prinose samo u rijetkim svetištima sjeverne Hrvatske. Njihovo su mjesto zauzele zavjetne svijeće, slike, fotografije, ručni radovi, novac, nakit, pisane zahvalnice i sl.

Literatura

1. MAKAROVIĆ G. Votivi. Ljubljana: Knjižnica Slovenskog etnografskog muzeja; 1991, str. 8.
2. DUGAC Ž. Votivi kao pokazatelji zdravstvene kulture. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; 1999.
3. BRENKO A, DUGAC Ž, RANDIĆ M. Narodna medicina. Zagreb: Etnografski muzej u Zagrebu; 2001.
4. MARGOTA R. Medicina nei secoli. Milano: Mondadori; 1967, str. 52-7.
5. FRAZER J.G. Zlatna grana. Beograd: Izdavačko-grafički zavod; 1977, str. 20-1.
6. GHAS A. Problemi moderne i stare magije. Bogoslovska smotra 1944;32:8.
7. PAUZANIJA. Vodič po Heladi. Split: Logos; 1989, str. 105, 515.
8. GEORGII FLORENTINI GREGORII S. Opera omnia. U: Patrologiae Latinae, Tomus 71. Bruxelles: Turnholt; 1980, str. 924, 1031.
9. KRISS-RETTENBECK L. Bilder und Zeichen religiöse Volksglaubens. München: Verlag Georg D. W. Calwey; 1971, str. 93-113.
10. FREEDBERG D. The Power of Images. London: The University of Chicago Press; 1989.
11. KRISS R. Volksreligiöse Opferbrauche in Jugoslawien. Etnolog 1930:1:87-112.
12. DUGAC Ž. Votivni darovi sv. Roku kot priprošnja za zdravlje. Etnolog 2000:10:95-107.
13. KUNIČIĆ P. Sveta Reparata M. Hvar: Zvijezda Mora 1940, str. 8.
14. Terenski dnevnik 1998 - Stari Grad na otoku Hvaru. Autorov arhiv.
15. BADURINA A i sur. Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Kršćanska sadašnjost; 1990:104.
16. KUNIČIĆ P. Prigodom otvora nove školske zgrade u Starom Gradu 20. travnja 1908. Zadar: Brzotisaak Narodnog lista; 1908, str. 20.
17. DUGAC Ž. Zavjetni darovi poklonjeni Majci Božjoj Bistričkoj u Riznici zagrebačke katedrale - kao pokazatelji zdravstvene kulture. U: Rebić A, ur. Ljekarnica nebeska hrvatskog naroda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Hrvatski mariološki institut; 2001, str. 121-9.
18. GRMEK MD, GOUREVITCH D. Les Maladies dans l'art Antique. Paris: Fayard; 1998.